

УДК 631.15:332.021

DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.02.12>

Русан Віталій Миколайович,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
заступник завідувача відділу
секторальної економіки
Національного інституту стратегічних досліджень
ORCID 0000-0001-8564-1975
rusan@ukr.net

Дяченко Олексій Петрович,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Одеського державного аграрного університету
ORCID 0000-0001-9670-2266
oleksa1983.03@gmail.com

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація

У статті здійснено аналіз реформування аграрного сектору економіки України та визначено основні проблеми, що стримують його функціонування і розвиток.

Сучасний стан аграрного сектору демонструє вичерпання резервів нинішньої моделі його розвитку, заснованої на ефектах масштабу та екстенсивних методах використання ресурсів. Його функціонування та розвиток стримують такі обмеження: продовження мораторію на ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення; відсутність стратегічного бачення і конкретних дій влади щодо подолання кризи тваринницької галузі; збереження екологічно виснажливого сільськогосподарського землекористування, що призводить до погіршення ґрунтового покриву.

Метою статті є дослідження інституційних засад розвитку аграрного сектору у контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Наукова новизна. Зважаючи на вказані негативні явища, характерні аграрному сектору, представлено першочергові заходи державної аграрної політики на найближчу перспективу, орієнтовані на реалізацію конкурентних переваг українського агросектору у контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Висновки. Удосконалення інституційних засад розвитку аграрного сектору у контексті забезпечення економічної безпеки держави повинно спрямовуватися на створення конкурентоспроможного на внутрішньому й зовнішньому ринках сільського господарства. Крім того, завантаження харчової промисловості, націленої на виробництво конкурентоспроможних харчових продуктів відповідно до міжнародних стандартів безпечності та якості, створить той синергетичний ефект, який дозволить забезпечити продовольчу безпеку держави та диверсифікувати експортний портфель країни за рахунок завоювання ринків збуту новими експортними товарами. При цьому державна аграрна політика повинна будуватися на принципах раціонального використання задіяних ресурсів, збереження екології біогеоценозів та бережного ставлення до довкілля, а також забезпечувати створення сприятливих соціальних умов для життя сільських жителів та покращення добробуту їхніх сімей, формувати передумови для збереження та комплексного розвитку сільських територій.

Ключові слова: аграрний сектор, інституційні засади, модель розвитку, державна політика, економічна безпека.

Rusan Vitalii M.,
Ph. D. in Economics, Senior Research Fellow,
Deputy Head of Department sectoral economy
National Institute for Strategic Studies
ORCID 0000-0001-8564-1975
rusan@ukr.net

Diachenko Oleksii P.,
Ph. D. in Economics, Associate professor
Associate professor Department of Accounting and Taxes
Odessa State Agrarian University
ORCID 0000-0001-9670-2266
oleksa1983.03@gmail.com

INSTITUTIONAL FRAMEWORKS FOR AGRARIAN SECTOR DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF STATE

Abstract

The article analyzes the reform of the agrarian sector of Ukraine's economy and outlines the main problems that hamper its functioning and development.

The current state of the agrarian sector demonstrates the exhaustion of the reserves of the current model of its development, based on the effects of scale and extensive methods of resource use. Its functioning and development are hampered by the following restrictions: prolongation of the moratorium on the market turnover of agricultural land; lack of a strategic vision and concrete actions of the authorities in overcoming the crisis of the livestock industry; preservation of ecologically debilitating agricultural land use, which leads to deterioration of soil cover.

The purpose of the article is to study the institutional framework for the development of the agrarian sector in the context of ensuring the economic security of the state.

Scientific novelty. Taking into account the aforementioned negative phenomena characteristic of the agricultural sector, the priority measures of the state agrarian policy for the near future, focused on the implementation of competitive advantages of the Ukrainian agro-sector in the context of ensuring the economic security of the state, are presented.

Conclusions. Improving the institutional framework for the development of the agrarian sector in the context of securing the country's economic security should be directed towards the creation of a competitive domestic and foreign agricultural markets. In addition, the loading of the food industry aimed at the production of competitive food products in accordance with international standards of safety and quality will create a synergistic effect that will ensure the food security of the state and diversify the country's export portfolio by conquering new markets with new export products. When state agrarian policy is to be based on the principles of rational use of the resources involved, preservation of the ecology of biogeocenoses and a careful attitude towards the environment, as well as ensure the creation of favorable social conditions for the life of the villagers and improve the well-being of their families, create the preconditions for the preservation and integrated development of rural areas.

Key words: agrarian sector, institutional foundations, development model, state policy, economic security.

Постановка проблеми. В Україні існують усі необхідні умови для забезпечення населення країни якісними та доступними продуктами харчування. Одні з найкращих у світі родючі землі, сприятливий клімат, багатий історичний досвід агровиробництва і працездатність населення дозволяють пов-

ною мірою реалізувати потужний потенціал аграрного сектору. Водночас недосконала державна політика його розвитку, постійне продовження мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь не дає змоги повноцінно використовувати фінансові інструменти залучення інвестицій до аграрно-

го сектору. Відсутність дієвих механізмів підтримки дрібнотоварних виробників обумовлює зниження їхньої конкурентоспроможності, зменшення виробництва сільськогосподарської продукції та зростання потреби в її імпорті, погіршення стану продовольчої безпеки держави, зростання безробіття серед сільського населення і міграцію трудових ресурсів до великих міст та за кордон. Через неінклюзивність розвитку аграрного сектору Україна втрачає значну частину позитивного потенціалу сприятливих трендів на світових ринках продовольства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору, як чинника забезпечення економічної безпеки держави, завжди було актуальною темою для вітчизняних і зарубіжних вчених. На окрему увагу заслуговують праці М. І. Пугачова [1], Б. Й. Пасхавера [2], О. І. Гойчук [3], Н. М. Вдовенко, К. В. Наконечної [4], М. П. Сичевського [5], І. Г. Кириленка, В. Є. Івченка [6], І. Ю. Гришової, Т. Л. Шестаковської [7–10], О. М. Галицького та О. П. Дяченка [11] й ін. У цих публікаціях досліджуються проблеми розвитку аграрного сектору та окремі аспекти забезпечення економічної безпеки України, однак подальших досліджень потребує визначення ключових інституційних проблем, що стримують розвиток сільського господарства.

Метою статті є дослідження інституційних засад розвитку аграрного сектору у контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор у 2018 р. демонструє позитивну динаміку зростання. У січні – листопаді 2018 р. індекс сільськогосподарської продукції порівняно із січнем – листопадом 2017 р. становив 108,2 %, у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 113,4 %, у господарствах населення – 102,0 %. При цьому обсяги виробництва продукції у рослинництві зросли на 11,2 %, у тваринництві – на 0,4 %. На 1 листопада 2018 р. зернові та зернобобові культури скошено та обмолочено на площі 13,6 млн га, що на 4,6 % більше, ніж на початок листопада 2017 р. Збирання проведено на 91,5 % площ, засіяних під урожай 2018 р. (2017 р. – на 88,8 % таких площ). Виробництво зерна становило 60,4 млн тонн (у початково опри-

буткованій масі), що на 14,5 % більше, ніж було одержано на початок листопада 2017 р.; у середньому з 1 га обмолоченої площі одержано по 44,5 ц зерна (на 9,3 % більше порівняно з 2017 р.), у т. ч. сільськогосподарськими підприємствами – по 48,5 ц з 1 га (на 12,5 % більше), господарствами населення – по 35,0 ц з 1 га (на 0,8 % менше).

Для тваринництва характерним є нарощування поголів'я птиці, тоді як в інших сегментах тваринництва продовжуються тривалі негативні тенденції минулих років щодо скорочення поголів'я. Якщо на 01.11.2018 р. поголів'я птиці зросло на 5,1 % порівняно з аналогічним періодом минулого року, то поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 3,9 % (у т. ч. корів – на 3,4 %), свиней – на 3,4 %, овець та кіз – на 3,8 %.

При цьому, якщо виробництво молока у січні – жовтні 2018 р. скоротилося на 2,1 % порівняно з відповідним періодом 2017 р., то виробництво м'яса (реалізація сільськогосподарських тварин на забій у живій масі) за вказаний період зросло на 0,6 %, а виробництво яєць – на 3,1 %.

Загалом позитивна динаміка в аграрному секторі економіки була досягнута завдяки активізації державної політики, яка, окрім імплементації вітчизняного законодавства відповідно до європейських та світових стандартів, що передбачено Угодою про асоціацію між Україною та країнами ЄС, спрямована на створення організаційно-правових та економічних умов розвитку фермерських господарств, удосконалення процесів управління земельними відносинами. Певний позитивний вплив мали як активна законопроектна діяльність суб'єктів законодавчої ініціативи, зокрема народних депутатів України [12], так і законодавчі новації в цілому [13], що, своєю чергою, стимулювали ряд змін у галузі.

Найбільш істотними досягненнями тут стали такі.

1. *Санітарні та фітосанітарні заходи у сільському господарстві і системи контролю безпечності харчових продуктів послідовно приводяться до європейських вимог та практик.* Так, прийнято Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», згідно з яким впроваджується

інтегрований державний контроль, що охоплює увесь ланцюг харчової продукції «від лану до столу». Також, відповідно до Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» запроваджуються європейські вимоги до виробництва й обігу безпечних для тварин кормів, що є важливим елементом усієї системи контролю безпечності харчових продуктів.

2. Модернізується державна політика розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації. Зокрема, КМУ схвалено Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на **2018–2020** рр., яка передбачає надання підтримки фермерським господарствам; створення нових робочих місць на селі, зокрема через стимулювання сільськогосподарської кооперації; диверсифікацію діяльності фермерських господарств; створення передумов кредитування фермерських господарств за доступними кредитними ставками; збільшення рівня реальних доходів сільського населення від передачі в оренду сільськогосподарських угідь.

3. Удосконалюються процеси управління земельними відносинами:

- розпочато реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин, метою якого є створення відкритої інформаційної системи, яка відображатиме стан розвитку земельних відносин та забезпечить їх прозорість;

- затверджено Стратегію удосконалення механізму управління у сфері використання й охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними, спрямовану на забезпечення захисту інтересів суспільства, територіальних громад та держави, раціональне й ефективне функціонування сільськогосподарських регіонів з урахуванням потреб розвитку населених пунктів, запобігання деградації земель;

- продовжується удосконалення законодавства, спрямованого на застосування нової референтної системи координат **УСК-2000**. Зокрема, КМУ затвердив Порядок, яким визначив обов'язковість використання такої системи для використання розробниками документації із землеустрою.

4. Розпочато практичну реалізацію Концепції розвитку сільських територій шляхом затвердження КМУ відповідного плану заходів, розрахованого на період до **2025** р. Виконання комплексу заходів сприятиме

стимулюванню підприємницької активності, диверсифікації зайнятості сільського населення, удосконаленню механізмів впливу громадського самоуправління та регіонального саморегулювання на соціально-економічні складові життєдіяльності громад та сільських територій.

Водночас сучасний стан аграрного сектору демонструє вичерпання резервів нинішньої моделі його розвитку, заснованої на ефектах масштабу та екстенсивних методах використання ресурсів. Його функціонування та розвиток стримують такі обмеження.

Продовження мораторію на ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення. Так, Законом України від **7.12.2017** р. № **2236-VIII** «Про внесення зміни до розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України» Верховна Рада України продовжила дію мораторію на ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення до **1 січня 2019** р. Мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення унеможливує створення господарств на основі концентрації земельної власності в оптимальних розмірах у ефективних власників. Унаслідок цього в сільськогосподарському виробництві переважають дрібні особисті селянські господарства, які не мають можливостей застосування сучасної сільськогосподарської техніки та нових технологій.

Відсутність стратегічного бачення і конкретних дій влади щодо подолання кризи тваринницької галузі. Тривале скорочення поголів'я великої рогатої худоби, утримання господарствами населення **67,0 %** ВРХ та **76,9 %** корів, перспективи повної втрати ними ринку збуту внаслідок адаптації вітчизняного законодавства до європейських вимог, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та країнами ЄС, формують суттєві загрози існування в цілому галузі тваринництва в Україні (особливо м'ясо-молочного напрямку). Дрібно-товарні виробники та господарства населення нині ні організаційно, ні матеріально, ні фінансово не спроможні перейти на європейські стандарти у сфері технічного регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів, що може призвести до їх виходу із внутрішнього ринку та переорієнтації виробництва продукції виключно для власного споживання.

Збереження екологічно виснажливого сільськогосподарського землекористування, що призводить до погіршення ґрунтового по-

криву. Високий рівень рентабельності виробництва окремих сільськогосподарських культур (передусім це стосується насіння соняшнику, рівень рентабельності виробництва якого у 2017 р. становив 41,3 %), а також спеціалізація великих сільгосппідприємств на вирощуванні експортоорієнтованих сільськогосподарських культур зернової групи призвели до розширення площ посівів зернових та зернобобових культур у загальній посівній площі сільськогосподарських культур з 45 % у 1990 р. до 53,0 % у 2017 р., технічних – з 11,6 до 33,6 % відповідно та зменшення площ посівів кормових культур з 37 % у 1990 р. до 6,7 % у 2017 р. Нині у структурі посівних площ основних сільськогосподарських культур посівам соняшнику належить 21,9 %, тоді як науково рекомендована насиченість посівних площ соняшником, наприклад для степової зони країни, не повинна перевищувати 12 %. При цьому внаслідок недостатньої кількості внесення органічних добрив погіршується якісний стан ґрунтів. Так, у 2017 р. на 1 га посівної площі було внесено 0,5 тонни органічних добрив, тоді як для досягнення бездефіцитного балансу гумусу на Поліссі на 1 га ріллі необхідно щорічно вносити 13–14 тонн органічних добрив, у Лісостепу – 11–12, Степу – 8–9, у т. ч. на зрошуваних землях – 11–13 тонн. Крім того, через переважне внесення сільгосппідприємствами азотних добрив відбувається порушення оптимального співвідношення поживних речовин у ґрунті, що призводить до його підкислення та погіршення якості виробленої продукції.

Висновки. Аграрний сектор є важливою стратегічною галуззю української національної економіки, яка забезпечує економічну безпеку і продовольчу незалежність нашої держави, вносить суттєвий вклад у ВВП країни, надає значній частині сільського населення робочі місця, надходження валютних коштів від здійснення зовнішньоторговельних операцій, забезпечуючи внутрішній ринок країни широким асортиментом продуктів харчування. Але нинішня модель функціонування аграрного сектору є неефективною, передусім через перманентне продовження мораторію на ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, деформовану структуру сільськогосподарського виробництва на користь експортоорієнтованої рослинницької продукції та нехтування розвитком інших, неврегульованість окре-

мих положень функціонування й розвитку малих форм господарювання.

Аналітичні прогнози щодо глобального розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продуктів харчування будуються на переконанні стабільного зростання попиту на сільськогосподарську продукцію, пов'язаного з урбанізацією, зміною харчових звичок, розвитку виробництва біопалива. Україні, яка володіє потужним ресурсним потенціалом аграрного сектору, слід не тільки зберегти свої позиції на світовому аграрному ринку, а й продовжувати нарощувати поставки на зовнішні ринки, зміщуючи акценти на збільшення експорту готової продукції з високою доданою вартістю.

У зв'язку з цим удосконалення інституційних засад розвитку аграрного сектору у контексті забезпечення економічної безпеки держави повинно спрямовуватися на створення конкурентоспроможного на внутрішньому й зовнішньому ринках сільськогосподарства. Крім того, завантаження харчової промисловості, націленої на виробництво конкурентоспроможних харчових продуктів відповідно до міжнародних стандартів безпечності та якості, створять той синергетичний ефект, який дозволить забезпечити продовольчу безпеку держави та диверсифікувати експортний портфель країни за рахунок завоювання ринків збуту новими експортними товарами. При цьому державна аграрна політика повинна будуватися на принципах раціонального використання задіяних ресурсів, збереження екології біогеоценозів та бережного ставлення до довкілля, а також забезпечувати створення сприятливих соціальних умов для життя сільських жителів та покращення добробуту їхніх сімей, формувати передумови для збереження та комплексного розвитку сільських територій.

Список використаних джерел:

1. Пугачов М. І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12–18.
2. Пасхавер Б. Й. Продовольче самозабезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 5–10.
3. Гойчук О. І. Продовольча безпека. Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.
4. Вдовенко Н. М., Наконечна К. В. Особливості структурних змін в економіці України. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 56–61.

5. Сичевський М. П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. *2019*. № 1. С. 6 – 17.

6. Кириленко І. Г., Івченко В. Є. Економічні аспекти трансформації сільськогосподарського виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 21–28.

7. Gryshova I. Yu., Shestakovska T. L. The asymmetry of the resource configuration and its destructive impact on the capitalization of agribusiness. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2017. № 2. P. 12 –133.

8. Gryshova I. Yu., Shestakovska T. L., Glushko O. V. The economic measurement of convergence of institutional impact on the sustainability of development. *Scientific Papers of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2017. № 4. P. 75–80.

9. Гришова І. Ю., Бондаренко В. М. Теоретико-методологічні основи управління реструктуризацією переробних підприємств аграрного виробництва. *Науковий журнал «Бизнес Інформ»*. 2015. № 9. С. 36 –370.

10. Гришова І. Ю., Бондаренко В. М., Єліневський В. Ю. Інституційне забезпечення аграрного ринку як чинник продовольчої безпеки. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2015. Том 19. № 3. С. 4–9.

11. Галицький О. М., Лівінський А. І., Дяченко О. П. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 93–98.

12. Мищак І. М. Конституційно-правові аспекти реалізації народними депутатами України права законодавчої ініціативи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 3. С. 5 –61.

13. Мищак І. М. Проблеми і перспективи законодавчого забезпечення інноваційного розвитку в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 34–43.

References:

1. Puhachov, M. I. (2017). Agrarniy sector ekonomiky Ukrainy v umovah instytutsiinyh zmin. *Ekonomika APK*, 5, 12–18 [in Ukrainian].

2. Pashaver, B. Yi (2018). Prodovolche samozabezpechennya naselennya Ukrainy. *Ekonomika APK*, 1, 5–10 [in Ukrainian].

3. Goichuk, O. I. (2004). Prodovolcha bezpeka, Polissa, Zhytomyr, Ukraine [in Ukrainian].

4. Vdovenko, N. M., Nakonechna, K. V. (2018). Osoblyvosri strukturnykh zmin v ekonomici Ukrainy. *Ekonomika APK*, 9, 56–61 [in Ukrainian].

5. Sychevskiy, M. P. (2019). Globalna prodovolcha bezpeka ta misce Ukrainy v ii dosiygnenni. *Ekonomika APK*, 1, 6-17 [in Ukrainian].

6. Kyrylenko, I. G., Ivchenko, V. E. (2017). Ekonomichni aspekty transformatii silskogospodarskogo vyrobnyctva v Ukrainy. *Ekonomika APK*, 3, 21–28 [in Ukrainian].

7. Gryshova, I. Yu., Shestakovska, T. L. (2017). The asymmetry of the resource configuration and its destructive impact on the capitalization of agribusiness. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 128–133 [in English].

8. Gryshova, I. Yu., Shestakovska, T. L. (2017). The Economical Measurement of Convergence of Institutional Impact on Sustainability of Development of Domestic Enterprises. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 61–66 [in English].

9. Gryshova, I. Yu., Bondarenko, V. M. (2015). Teoretyko-metodolohichni osnovy upravlinnia restrukturyzatsiieiu pererobnykh pidpriemstv ahrarnoho vyrobnyctva. *Naukovyj zhurnal «Byznes Ynform»*, 9, 365–370 [in Ukrainian].

10. Gryshova, I. Yu., Bondarenko, V. M., Yelinievskii, V. Yu. (2015). Instytutsijne zabezpechennia ahrarnoho rynku iak chynnyk prodovol'choi bezpeky. *Ekonomichnyj analiz: zbirnyk naukovykh prats'*, 19, 3, 4–9 [in Ukrainian].

11. Galytskiy, O. M., Livinsky, A. I., Diachenko, O. P. (2019). Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho vyrobnyctva v Ukraini. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 3, 93–98 [in Ukrainian].

12. Myshchak, I. (2011). Konstytutsiino-pravovi aspekty realizatsii narodnymy deputatamy Ukrainy prava zakonodavchoi initsiatyvy. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3, 56–61 [in Ukrainian].

13. Myshchak, I. (2018). Problemy i perspektyvy zakonodavchoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku v Ukraini. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 6, 34–43 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26 лютого 2019 р.